

એકતા અને રાષ્ટ્ર નિર્માણ માટે સરદાર પટેલનું વિઝન

Dr. Ganesh S. Prajapati
Dept. of Political Science
C.B. Patel Arts College, Nadiad

1. પ્રસ્તાવના

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ આધુનિક ભારતીય ઇતિહાસમાં સૌથી આદરણીય વ્યક્તિઓમાંના એક છે. રાષ્ટ્રીય એકતાના હેતુ પ્રત્યેની તેમની સંપૂર્ણ અને સમાધાનકારી પ્રતિબદ્ધતા ઉપરાંત સરદારની ન્યાયની ભાવના અને વ્યક્તિગત બલિદાન તેમને આવનારી પેઢીઓ માટે પ્રિય બનાવતા હતા. જેમ આપણે જાણીએ છીએ, સરદાર પટેલનું સૌથી મહત્વપૂર્ણ યોગદાન 565 રજવાડાઓને એક કરીને ભારતનું એકીકરણ કરવાના મુશ્કેલ પડકારને સ્વીકારવાનું હતું. સરદાર પટેલે રાજદ્વારી અને રાજનીતિજ્ઞતાના માધ્યમથી આ સિદ્ધ કર્યું, અને હિંસાનો ભાગ્યે જ ઉપયોગ કર્યો, જેના કારણે તેમને 'ભારતના લોખંડી પુરુષ'નું ઉપનામ મળ્યું. હોર્ડ સ્પોર્ડેક લખે છે કે સરદાર પટેલ "શક્તિના લોખંડી પુરુષ હતા, સંઘર્ષના સમયમાં અન્ય નેતાઓને ટેકો આપતા હતા. જ્યારે અન્ય લોકો તેમના ધ્યેયોમાં ડગમગતા હતા અથવા ગૂંચવાયેલા હતા ત્યારે ઇચ્છાશક્તિ અને દિશાના પુરુષ હતા; જ્યારે અન્ય લોકો વાદળો તરફ વળ્યા ત્યારે જમીન પર પગ રાખતા વ્યવહારવાદી." ઉભરતા રાષ્ટ્રની વહીવટી જરૂરિયાતો સાથે અખિલ ભારતીય સેવા પ્રણાલીને સંરેખિત કરવા અને દિશા આપવા બદલ તેમને 'ભારતના સિવિલ સેવકોના આશ્રયદાતા સંત' તરીકે પણ ઉજવવામાં આવે છે. ત્યારથી સેવાઓએ દેશના સંગઠનાત્મક માળખા અને વહીવટને સ્ટીલ ફેમની ઇમારત પૂરી પાડી છે.

2. માળખાકીય એકતા અને ભારતનો ઉદ્ભવ

ભારત નામના ભૌગોલિક અને સાંસ્કૃતિક અસ્તિત્વ માટે રાજકીય એકરૂપતા ભાગ્યે જ કોઈ ઐતિહાસિક વાસ્તવિકતા રહી છે. સાચું છે કે, છઠ્ઠી સદીમાં બિંબિસાર અને અજાતશત્રુના ઐતિહાસિક સમયમાં મૌર્ય અને ખાસ કરીને અશોક દ્વારા અને પછી ચંદ્રગુપ્ત અને તેમના પુત્ર સમુદ્રગુપ્તના સમયમાં ભારતના મોટા ભાગમાં એક જ રાજાઓ અને સમ્રાટોનું આધિપત્ય જોવા મળ્યું, પરંતુ ફક્ત તેમના વ્યક્તિગત રાજકીય પ્રયાસો અને મહત્વાકાંક્ષાઓને કારણે રાજકીય અથવા સાર્વભૌમ તરીકે નહીં, એક નિયમિત રાજ્યના અર્થમાં, અને એક રાષ્ટ્ર તરીકે તો બહુ ઓછું. 'સમગ્ર ઇમારત એટલી ઢીલી અને બરડ હતી કે મોટા રાજ્યો અને રાજ્યો હેઠળ તમામ પ્રકારના સ્વાયત્ત, ગૌણ અને ઉપ-સાર્વભૌમત્વો સહઅસ્તિત્વ ધરાવતા હતા, જે બધા વારંવાર વિજયો અને વિદેશી નિયમો માટે સંવેદનશીલ હતા'. તેથી, રાજકીય રાજ્ય અને રાષ્ટ્ર નિર્માણ માટે રાજકીય એકીકરણ લાંબા

સમયથી અનુભવાયું હતું જેથી વિશ્વના આ ભાગમાં ભૂગોળ અને સંસ્કૃતિના મિશ્રણ દ્વારા આપવામાં આવતી અનન્ય પરિસ્થિતિઓ અને તકો હેઠળ આટલી સુંદર રીતે ખીલી ઉઠેલી બાબતોને સાચવી શકાય, જીવંત કરી શકાય અને પ્રોત્સાહન આપી શકાય. જોકે આર્યવ્રતને વ્યાખ્યાયિત કરતી એક અંતર્ગત એકતા હતી, આ અસ્તિત્વ આકારહીન હતું. તેનું કોઈ નામ કે આકાર નહોતો, અને આ એક રાષ્ટ્ર બનાવવા માટે પૂરતું લાગતું ન હતું, એક રાષ્ટ્ર, ઐતિહાસિક ઊંડાણ અને સાંસ્કૃતિક જટિલતા જેટલું ભવ્ય. સ્વતંત્રતાના પ્રારંભમાં રાજકીય એકીકરણની જરૂરિયાત પહેલા કરતાં વધુ હતી, અને તે પણ મહત્વપૂર્ણ હતી. સ્વતંત્રતા પહેલા અને પછી, ભારતના સંઘની રચનાની પ્રક્રિયા દરમિયાન, સાંસ્કૃતિક વિવિધતાનું ગૂંથણકામ અને સંચાલન એક મુખ્ય પડકાર રહ્યો. સ્વતંત્રતા માટે સંયુક્ત સંઘર્ષના અનુભવ દ્વારા ભારતીય તરીકે 'સામૂહિકતા' ની ભાવના ઉભરી આવવા લાગી. એવી વિવિધ સાંસ્કૃતિક પ્રક્રિયાઓ પણ હતી જેના દ્વારા રાષ્ટ્રવાદે લોકોની કલ્પનાઓને કબજે કરી. 'એક સામાન્ય ઇતિહાસ, દંતકથાઓ, કાલ્પનિક કથાઓ, લોકકથાઓ, ગીતો, પ્રતીકો, તહેવારો, મૂલ્યો અને પ્રથાઓ - આ બધાએ રાષ્ટ્રવાદની મજબૂત ભાવના ઉત્પન્ન કરવામાં ભૂમિકા ભજવી હતી, અને લોકો શોધવા લાગ્યા કે કંઈક તેમને એકબીજા સાથે જોડી રહ્યું છે'.

બ્રિટિશ શાસન હેઠળ ભારત બે પ્રદેશોમાં વહેંચાયેલું હતું, પહેલો પ્રદેશ બ્રિટિશ ભારત તરીકે ઓળખાતો હતો, જેના પર બ્રિટિશ શાસકોનો સીધો નિયંત્રણ હતો, અને બીજો લગભગ 565 સ્વતંત્ર રજવાડાઓનો હતો, જે બ્રિટિશ સરકારના પરોક્ષ નિયંત્રણ હેઠળ હતો. સ્વતંત્રતાની શરૂઆત સાથે, રજવાડાઓને ભારત અથવા પાકિસ્તાનમાં જોડાવાનો અથવા બ્રિટિશ તાજની સર્વોચ્ચતાના અંત પછી સ્વતંત્રતા પસંદ કરવાનો વિકલ્પ આપવામાં આવ્યો હતો. ભારતીય રાષ્ટ્રવાદીઓ અને જનતાના મોટા ભાગને ડર હતો કે જો આ રાજ્યો જોડાશે નહીં, તો મોટાભાગના લોકો અને પ્રદેશ વિભાજિત થઈ જશે અને આ વિભાજન એક રાષ્ટ્ર તરીકે ભારતના ઉદભવમાં અવરોધ ઊભો કરશે. પટેલને ભારતના પ્રભુત્વમાં રજવાડાઓને એકીકૃત કરવાનું ભવ્ય કાર્ય સોંપવામાં આવ્યું હતું. "રાજ નીતિના આ મુશ્કેલ હેંગઓવરના હવાલામાં પટેલ હતા તે જાણીને માઉન્ટબેટનને રાહત થઈ. તેમણે 27 જૂન 1947 ના રોજ પોતાના મૂલ્યાંકનમાં સ્પષ્ટતા વ્યક્ત કરી: મને એ કહેતા આનંદ થાય છે કે નેહરુને નવા રાજ્ય વિભાગનો હવાલો સોંપવામાં આવ્યો નથી, જેનાથી બધું બરબાદ થઈ ગયું હોત. પટેલ, જે મૂળભૂત રીતે વાસ્તવિકવાદી અને ખૂબ જ સમજદાર છે, તેઓ પાકિસ્તાન સાથે પરામર્શ કરીને કાર્યભાર સંભાળશે."

દાયકાઓ પહેલા પોતાની યાત્રા શરૂ કરતા, ખેડા (૧૯૧૮) અને બારડોલી સત્યાગ્રહ (૧૯૨૮) પછી સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ભારતમાં સ્વતંત્રતા ચળવળના એક મુખ્ય અને લોકપ્રિય નેતા અને સાચા ગાંધીવાદી તરીકે ઉભરી આવ્યા હતા. સ્વતંત્રતા સમયે, સરદાર પટેલ ભારતીય સ્વતંત્રતા સંગ્રામમાં સૌથી વિશ્વસનીય નામોમાંના એક હતા. કોંગ્રેસ અને વરિષ્ઠ બ્રિટિશ

અધિકારીઓ, પટેલને ભારતના સામ્રાજ્યમાં રજવાડાઓનું જોડાણ પ્રાપ્ત કરવા માટે શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિ માનતા હતા. ગાંધીજીએ પટેલને કહ્યું હતું કે, "રાજ્યોની સમસ્યા એટલી મુશ્કેલ છે કે તમે એકલા જ તેને ઉકેલી શકો છો". શાંતિથી પરંતુ નિર્ણાયક રીતે તેઓ રજવાડાઓમાં રહેતા લગભગ ૮ કરોડ લોકો સુધી સ્વરાજ અને લોકશાહીનો વિસ્તાર કરવામાં મુખ્ય ભૂમિકા ભજવતા હતા, જે ભારતની લગભગ ૨૭ ટકા વસ્તી અને તેના પ્રદેશના ૪૮ ટકા યોગદાન આપતા હતા.

હકીકતમાં, સરદાર પટેલનું મજબૂત અને અખંડ ભારતનું વિઝન દેશને આઝાદી મળી તે પહેલાં જ આકાર લેવાનું શરૂ થઈ ગયું હતું. વચગાળાની સરકારમાં રાજ્યોની જવાબદારી અને સ્વતંત્રતાએ તેમને ભારત માટે હંમેશા જે ઈચ્છા રાખતા હતા - એક ભારત, શ્રેષ્ઠ ભારત - તેને અમલમાં મૂકવા માટે વધુ મુક્ત હાથ આપ્યો. રાષ્ટ્રીય એકીકરણના ઉદ્દેશ્ય પ્રત્યે પટેલનો અભિગમ એકદમ સ્પષ્ટ હતો. આ છૂટાછવાયા અને એકબીજા સાથે જોડાયેલા રજવાડાઓના પ્રાદેશિક એકીકરણના મહત્વને સમજીને, સરદાર પટેલે વી.પી. મેનન સાથે મળીને ભારતના એકીકરણના મુશ્કેલ કાર્યો હાથ ધર્યાં. પટેલે સંબંધિત રાજ્યોના શાસકો સાથે વાટાઘાટો શરૂ કરી જેથી તેમને ભારતીય પ્રભુત્વ સાથે એકીકૃત થવા માટે મનાવી શકાય. ઇતિહાસકાર રામચંદ્ર ગુહા તેમના કાર્ય, "ભારત આફ્ટર ગાંધી" માં લખે છે, "૧૯૪૭ ના વસંત સુધીમાં, પટેલે લંચ પાર્ટીઓની શ્રેણી યોજી, જ્યાં તેમણે તેમના રજવાડા મહેમાનોને ભારતના નવા બંધારણના ઘડતરમાં કોંગ્રેસને મદદ કરવા વિનંતી કરી". અસંખ્ય પડકારોનો સામનો કરીને, સરદાર પટેલે તેમની તીવ્ર ચતુરાઈ અને રાજકીય દૂરંદેશીથી આ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય પ્રાપ્ત કર્યું, જેમાં વિવિધ પ્રકારના સોદાબાજીના ઉપાયોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો. મૈત્રીપૂર્ણ હાવભાવથી લઈને બળના ઉપયોગ સુધી, સરદાર પટેલે ભારતને એકીકૃત કરવાના તેમના વિઝનને પૂર્ણ કરવા માટે દરેક વસ્તુનો ઉપયોગ કર્યો. વિશાળ રાષ્ટ્રીય અને લોકપ્રિય હેતુથી પણ સંમત, સરદાર પટેલે શાસકોને ભારતમાં પ્રવેશવા માટે આકર્ષવા અને મનાવવા માટે જ્યાં પણ યોગ્ય લાગે ત્યાં સામ, દામ, દંડ અને ભયનો ઉપયોગ કરવામાં અચકાયા નહીં. ક્યારેક 'તેમણે દેશભક્તિનો આગ્રહ રાખ્યો, અથવા શાસકોને અરાજકતાની ચેતવણી આપી, તેમણે જનતા દ્વારા બળવોનો ભય જગાડ્યો, તેમના ગૌરવને અકબંધ રાખવાની ખાતરી આપી, અને એક રીતે શાહી પરિવારોને ચૂકવણી દ્વારા શાહી અહંકારનો માલિશ કર્યો અને શાસકોને મનાવી લીધા.

એકીકરણની પ્રક્રિયા દરમિયાન સૌથી મોટો પડકાર ત્રણ રાજ્યો, હૈદરાબાદ, જૂનાગઢ અને કાશ્મીર દ્વારા ઉભો થયો. આમાંથી બે રાજ્યોના શાસકો, ખાસ કરીને જૂનાગઢ, જિન્નાહ દ્વારા આપવામાં આવેલી ઓફરોથી આકર્ષાયા, જે વિભાજનકારી બે રાષ્ટ્ર સિદ્ધાંતનું પાલન કરી રહ્યા હતા. પાછળથી, જૂનાગઢના નવાબ પાકિસ્તાનમાં જોડાયા, અને હૈદરાબાદ અને કાશ્મીરે પણ

જોડાવાનો નિર્ણય લીધો નહીં, પણ સ્વતંત્ર રહેવાનો નિર્ણય લીધો. સરદાર પટેલની રાજદ્વારી અને નેતૃત્વ હેઠળ, ભારતીય દળોએ જૂનાગઢ અને હૈદરાબાદનું

સરદાર પટેલ મહત્વાકાંક્ષી ભારતના નિર્માતાનું ભારતમાં વિલીનીકરણ સુનિશ્ચિત કર્યું. પરંતુ, કાશ્મીર, એક હિન્દુ રાજા અને મુખ્યત્વે મુસ્લિમ વસ્તી ધરાવતું રજવાડું, ભારત કે પાકિસ્તાનમાં જોડાવા માટે અનિર્ણાયક અને અનિચ્છાભર્યું રહ્યું. તિબેટ, ચીન, પાકિસ્તાન અને અફઘાનિસ્તાન સાથે આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદો પણ વહેંચતું હોવાથી કાશ્મીર સૌથી મુશ્કેલ પડકારોમાંનો એક રહ્યો. મોટાભાગના રજવાડાઓએ સ્વતંત્રતા પહેલા જ ભારતમાં પ્રવેશ/વિલય માટે સંમતિ આપી દીધી હતી. તેમની અનન્ય ક્ષમતા અને ખાતરીપૂર્વકની શક્તિથી, સરદાર પટેલ સૌથી ઓછા સમયમાં રેકોર્ડ સિદ્ધિ હાંસલ કરી શક્યા. બીજે ક્યાંચ અને પહેલા ક્યારેય નહીં - આટલી વિશાળ વસ્તી - જે વિશાળ વિવિધતા દ્વારા વર્ગીકૃત થયેલ છે - આટલા ટૂંકા ગાળામાં એક સંઘ હેઠળ એકીકૃત થઈ ન હતી. આ વિલીનીકરણ સાથે, રજવાડાઓએ કોઈપણ વળતર મેળવ્યા વિના, જાગીરો, મહેલો, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ, કચેરીઓ, હજારો ગામડાઓ, કરોડો રૂપિયાની રોકડ સંપત્તિ અને ભારતના વિવિધ ભાગોને જોડતી લગભગ 12,000 માઇલ લાંબી રેલ્વે વ્યવસ્થા પરનું નિયંત્રણ ભારત સરકારને સોંપી દીધું. ભારતના એકીકરણથી માત્ર પ્રાદેશિક એકીકરણ જ નહીં, પણ વિદેશીઓ દ્વારા સદીઓથી ચાલી રહેલા શોષણના પરિણામે તીવ્ર ગરીબી અને તીવ્ર અસમાનતા હેઠળ ઝઝૂમી રહેલા આધુનિક ભારતનું નિર્માણ કરવા માટે જરૂરી સંસાધનો અને સંપત્તિ પણ પ્રાપ્ત થઈ. 1948 ના મધ્ય સુધીમાં, સરદાર પટેલ એક મજબૂત અને સંયુક્ત ભારતનું પોતાનું સ્વપ્ન પૂર્ણ કરી શક્યા. એકતાનો માર્ગ પડકારો, અવરોધો, મુશ્કેલીઓ, આશ્ચર્ય, વાટાઘાટોમાં વળાંકો, સોદાબાજી, ગાજર અને લાકડીઓ અને વિશાળ અપેક્ષાઓથી ભરેલો હતો. સરદાર હંમેશા સૌથી મહાન રહેશે, એક એવા નેતા તરીકે જેમણે તેમના અભિગમમાં સાચા 'રાષ્ટ્રવાદી', 'વ્યવહારવાદી' અને 'રાજદ્વારી' ના લક્ષણોને જોડ્યા.

3. સમાનતા, ન્યાય અને વિકાસ

આર્થિક વિકાસ અને સમાનતાના મુદ્દાને સંબોધવાનો બીજો એક મહત્વપૂર્ણ પડકાર હતો. વ્યક્તિઓને ન્યાય, સમાનતા અને સ્વતંત્રતાને પ્રોત્સાહન આપવા અને સુનિશ્ચિત કરવા માટે અપનાવવામાં આવેલા માધ્યમો એકતા, સાંસ્કૃતિક વિવિધતા અને રાષ્ટ્ર નિર્માણ જેવા વિકાસ અને લોકોના જીવનધોરણના ઉત્થાનના મુદ્દાને સંબોધ્યા વિના અધૂરા હતા.

સ્વતંત્રતા પછી તરત જ ભારત વિશ્વની વસ્તીના સાતમા ભાગનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું હતું જેમણે સરેરાશ આવક તે સમયની સરેરાશ અમેરિકન આવકના પંદરમા ભાગ જેટલી કમાવી હતી. ત્રણ-ચતુર્થાંશ ભારતીય લોકો આદિમ સાધનો અને તકનીકો સાથે ખેતીમાં રોકાયેલા હતા,

કાં તો નિરાધાર ભૂમિહીન મજૂરો, અત્યંત અસુરક્ષિત ભાડૂઆતો-મરજી મુજબ, અથવા નાના પ્લોટ ધારકો તરીકે તેમના નાના પ્લોટમાંથી ગુજરાન ચલાવતા હતા. સાક્ષરતા દર ૧૪ ટકા હતો, અને સરેરાશ આયુષ્ય બત્રીસ વર્ષ હતું. લોકોના સામાજિક-રાજકીય અને આર્થિક એકીકરણ વચ્ચે સંતુલન સ્થાપિત કરીને જ, 'આધુનિક ભારતના સર્વાંગી વિકાસનું સ્વપ્ન સાકાર થઈ શક્યું હોત. નહિંતર, આર્થિક વિકાસના અસમપ્રમાણ સ્તરો પર આધારિત સમુદાયોમાં ફરી જવાનો ભય હંમેશા છુપાયેલો રહેતો હતો. બધાને વિકાસના પડદા હેઠળ લાવવા અથવા ભારતના સૌથી દૂરના ખૂણા સુધી પહોંચવા અને તેમને વિકાસની પ્રક્રિયામાં સામેલ કરવા એ ખૂબ જ જરૂરી હતું. મુખ્યત્વે આર્થિક આયોજનના સમાજવાદી મોડેલને અનુસરીને, ઔદ્યોગિકીકરણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું હતું. આર્થિક મોડેલોની સફળતા પર ચર્ચાને ટાળીને, વિકાસની ગતિએ ભારતની સામાજિક-સાંસ્કૃતિક અને રાજકીય એકતાની તીવ્રતાના કારણ અને પરિણામ બંને તરીકે સેવા આપી. આ શક્તિઓના એકીકરણના પરિણામે, એકીકરણની પ્રક્રિયાના ઉભરતા ગુણધર્મ તરીકે, રાષ્ટ્રવાદ અને એકતાની ઉચ્ચ સ્તરની ભાવનાનો ઉદય થયો, જે ભારતના સ્થાપકોના સ્વપ્નને પૂર્ણ કરે છે.

4. સામાજિક એકીકરણ, સાંસ્કૃતિક સમન્વય અને વૈચારિક એકતા

પટેલ દ્વારા પ્રાપ્ત રાજકીય એકીકરણના નોંધપાત્ર પરિણામોમાંનું એક ભારત પ્રત્યેના પોતાનાપણાની ભાવનાનો ઉદભવ અને આમ સાંસ્કૃતિક વિવિધતા વચ્ચે રાષ્ટ્રીય એકીકરણ હતું. "એક રાષ્ટ્રનો જન્મ ત્યારે થાય છે જ્યારે કોઈ ચોક્કસ પ્રદેશમાં રહેતા લોકોનો એક જૂથ એકતાની ભાવના સાથે રાજકીય સ્વરૂપ વિકસાવે છે અને તેમનું રાજકીય ભવિષ્ય નક્કી કરે છે. એવું માનવામાં આવે છે કે રાષ્ટ્રનો ખ્યાલ ત્યારે ઉદ્ભવે છે જ્યારે વ્યક્તિઓમાં રાષ્ટ્રીય ચેતના ઉભરી આવે છે, જેના પરિણામે શાંતિપૂર્ણ અને પરસ્પર ઉત્પાદક રાજકીય સંગઠન બને છે. એક રાષ્ટ્ર સમાવિષ્ટ સભ્યપદ, નિષ્પક્ષ નિયમોના સમૂહ સાથે સંચાલિત અને પરસ્પર લાભદાયી નાગરિકતા જેવા લક્ષણો દર્શાવે છે". રાજકીય એકીકરણથી શરૂ કરીને, 'ભારતીયો'માં રાષ્ટ્રવાદની ભાવનામાં ઉદયથી ભારતીયોમાં 'સામાજિક એકતા' અને 'કાર્બનિક એકતા'નો અસાધારણ સહવર્તી ઉદભવ થયો. સ્પષ્ટ રીતે ચિહ્નિત પ્રદેશમાં એક સામાન્ય ઓળખના ઉદભવથી વિવેકપૂર્ણ જૂથો અને સમુદાયો સંઘ, એક ધ્વજ, નાગરિકત્વ અને એકીકૃત સામાજિક-આર્થિક માળખાના દાયરામાં એક થયા. પ્રાદેશિક એકીકરણે માત્ર છૂટાછવાયા પ્રદેશો અને નિષ્કાઓને એક કરીને પણ અલગતાવાદી ઓળખનો પણ સામનો કર્યો અને ભારતીયોમાં 'એકતા'ની ભાવના ઉભી કરી. પોતાની ચતુરાઈ દ્વારા, સરદાર પટેલ વિભાજનકારી વૃત્તિઓને દૂર કરી શક્યા અને રાષ્ટ્રીયતાના વિચારને સફળતાપૂર્વક રોપ્યો. જોકે, સ્વતંત્રતા અને ભારતના એકીકરણ પછી વિવિધતાનું સંચાલન મહત્વપૂર્ણ બન્યું. રાષ્ટ્રનિર્માણના કાર્ય માટે વિવિધતાનું અસરકારક સંચાલન આવશ્યક હતું, કારણ

કે વિવિધતા હવે ફક્ત એક સામાજિક હકીકત રહી નથી, પરંતુ એક પડકાર પણ છે જેનો રાજકીય રીતે સામનો કરવો પડ્યો હતો, કારણ કે તે ઘણા કારકિર્દીવાદીઓ માટે રાજકીય આકાંક્ષાઓ અને ભારતીય રાજ્યના દુશ્મનોના નાપાક ઇરાદાઓ માટે પણ ખોરાક બની ગયો હતો. સરદાર પટેલે રાજકીય એકીકરણ દ્વારા માળખાકીય એકતાનું સ્વપ્ન પ્રાપ્ત કર્યું, પરંતુ આધુનિક અને બોલ્ડ ભારતના સ્વપ્નને સાકાર કરવા માટે સાંસ્કૃતિક વિવિધતાને સમાયોજિત કરવા અને તેને વિશેષાધિકાર આપવા અને ભારતના વિચાર સાથે વૈચારિક એકતાને ભેળવવા પણ જરૂરી હતું. જોકે, ભારતની સાંસ્કૃતિક અને વૈચારિક વિવિધતાને મુખ્ય પ્રવાહમાં લાવવાનું કાર્ય રાજકીય એકીકરણ દ્વારા માળખાકીય એકતા પ્રાપ્ત કરવા કરતાં ઘણું મુશ્કેલ હતું. સરદાર પટેલને વિવિધ સમુદાયોની આકાંક્ષાઓને સંતુલિત કરવાના માર્ગો શોધવાની, સ્થિતિ અનુસાર માન્યતાની તેમની કાયદેસર માંગણીઓને પૂર્ણ કરવાની અને સમાધાન કરવાની અને તેમને મુખ્ય પ્રવાહ સાથે જોડવાની જરૂરિયાતનો અહેસાસ થયો. સરદાર પટેલની અનોખી કલ્પનાશક્તિ અને વ્યવહારવાદે રજવાડાઓનું લોહી વગરનું એકીકરણ હાંસલ કરીને દેશના સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક એકીકરણ માટે વૈચારિક અને દાર્શનિક પાયો નાખ્યો. સ્વતંત્રતા પછીના શરૂઆતના વર્ષોમાં, આગાહીઓ કરવામાં આવી હતી કે ભારતીય રાજકીય વ્યવસ્થા આખરે તેની વિવિધતા અને ગરીબીના ભાર હેઠળ તૂટી પડશે. જો કે, લોકશાહી માત્ર સમૃદ્ધ જ નથી થઈ, પરંતુ તેની બંધારણીય અને રાજકીય વ્યવસ્થાને કારણે તે વધુ ગહન પણ થઈ છે, મુખ્યત્વે

કેન્દ્રીકરણ અને વિકેન્દ્રીકરણ વચ્ચે નાજુક સંતુલન જાળવવામાં આવે છે અને સમાજમાં શક્તિશાળી લોકોના હિતોને સંપૂર્ણપણે બાકાત રાખ્યા વિના અને હાંસિયામાં રહેલા લોકોના હિત સાથે સમાધાન કર્યા વિના સેવા આપી શકાય છે તેની ખાતરી કરીને. સ્વતંત્રતા પછી, પ્રચંડ વિવિધતાની હાજરીને કારણે સામાજિક-સાંસ્કૃતિક, આર્થિક, ભાષાકીય, વંશીય તફાવતોને ધ્યાનમાં લીધા વિના વ્યક્તિઓના હિતોનું રક્ષણ કરવા માટે નીતિઓ અપનાવવાની જરૂર પડી. તેમ છતાં, પટેલ અને આધુનિક ભારતના સ્થાપક પિતા એકીકરણના વિરોધી ન હતા અને રાષ્ટ્રનિર્માણના પ્રોજેક્ટ માટે તેને અનિવાર્ય માનતા હતા. 'વિવિધતાના સંચાલન' તરફના અભિગમમાં વાસ્તવિકતા અને સાંસ્કૃતિક સંવેદનશીલતાનું મિશ્રણ હતું. છૂટાછવાયા રાજ્યોને એકસાથે જોડવાની સરળ દેખાતી પ્રક્રિયાએ ભારતનો એક રાષ્ટ્ર તરીકેનો વિચાર પ્રગટ કર્યો જે એક મજબૂત અને સમૃદ્ધ દેશ બનાવવા માટે જરૂરી હતો. આ પ્રક્રિયા દરમિયાન, સાંસ્કૃતિક વિવિધતાનું કાર્યક્ષમ સંચાલન રાજ્યોના સંઘમાં રાજકીય એકીકરણનું કારણ અને પરિણામ બંને બન્યું. હકીકતમાં, દાયકાઓ પછી એવું કહી શકાય કે ભારતમાં જે પ્રકારની વિવિધતા હતી તે રાષ્ટ્રના વિચારના ઉદ્ભવ અને અનુભૂતિ માટે રાજકીય એકીકરણ મૂળભૂત હતું.

5. નિષ્કર્ષ

માળખાકીય એકતા સાંસ્કૃતિક વિવિધતા, આર્થિક એકતા અને વૈચારિક એકતાના સતત એકીકરણમાં પરિણમી. સરદાર પટેલનો પ્રયાસ અત્યંત વૈવિધ્યસભર સમાજમાં રાષ્ટ્રીય એકતા પ્રાપ્ત કરવામાં નોંધપાત્ર હતો. સાંસ્કૃતિક વિવિધતા વચ્ચે એકતા બંધારણ દ્વારા પ્રાપ્ત થઈ, જેણે વિવિધતા માટે જગ્યા અને આદર બનાવ્યો. બંધારણે એકરૂપતા લાદી ન હતી પરંતુ ભારતના સંઘના માળખામાં કાર્યરત લોકોમાં વિશાળ વિવિધતા અને તફાવતોને સ્વીકાર્યા અને સ્વીકાર્યા. લોકોમાં તેમની પૃષ્ઠભૂમિ, જાતિ, સંસ્કૃતિ, પ્રદેશ અથવા ધાર્મિક જોડાણને ધ્યાનમાં લીધા વિના રાષ્ટ્રત્વ અને 'ભારતીયતા' ના વિચારને રોપવા દ્વારા વૈચારિક એકતા પ્રાપ્ત થઈ હતી. રાષ્ટ્રીય એકતાએ "એક માનસિક દૃષ્ટિકોણનું નિર્માણ છે જે દરેક વ્યક્તિને જૂથ વફાદારીથી ઉપર દેશ પ્રત્યે વફાદારી અને સંકુચિત સાંપ્રદાયિક હિતોથી ઉપર દેશના કલ્યાણને રાખવા માટે પ્રોત્સાહન અને પ્રેરણા આપશે."

6. સંદર્ભસૂચિ :

1. Adhia, Nimish (2015), The History of Economic Development in India since Independence, Education About Asia: Online Archives, India: Past, Present, and Future, Volume 20:3 (Winter 2015), available at <https://www.asianstudies.org/publications/ea/archives/the-history-of-economic-development-in-india-since-independence/>, accessed on 12/09/2021.
2. Agrawal, S. P. and J. C. Aggarwal, (1989), Nehru on Social Issues, pp.104, Concept Publishing Company, New Delhi.
3. Ashok K. Pankaj, Book Review India's Democracy, a Review of 'The Success of India's Democracy' by Atul Kohli, Social Scientist Vol. 30, No. 7/8 (Jul. - Aug., 2002), pp. 84-91 (8 pages) Published By: Social Scientist.
4. Awasthi, Sonakshi (2017), Unification of India apart, Vallabhbhai Patel also had a role in drafting the Constitution, Indian Express.